Literary Research
Year19, NO. 78
Falii 2023

DOI: https://doi.org/10.2634/Lire.19.78.6
DOR: 20.1001.1.17352932.1401.19.78.11.1

A Critique on the Correction and description of Habibaullah Abbasi and Iraj Mehraki from the *Tārikh_e Jahāngoshā Joveini*

Siamak Saadati[1], *Alireza Hajiannejad*[2]

Recived: 5/5/2021 *Accepted: 13/11/2021*

Abstract

The Tārikh-e Jahāngoshā Joveini is one of the most special texts of Persian prose, which is full of Persian, Arabic and Turkish words, idioms, poems and proverbs. These features have led to the need for a comprehensive description of the Tārikh-e Jahāngoshā Joveini. Habibaullah Abbasi and Iraj Mehraki have corrected and explained this book. This edition, in addition to its many advantages, in some cases has major drawbacks. In this article, we have divided these problems into five groups: problems with the preference of the Paris version, problems with the commentary of the Persian section, translation of Arabic poems, insufficient search for the description of the text, and lack of mention of the speakers. We have tried to show how the correctors made a mistake in each of these cases and what the source of this error was by referring to the Divan of Poets, reference books and authoritative Persian and Arabic dictionaries. The typographical errors of this correction are due to the insistence on the Paris version on the other version, the syntactic and morphological errors of the commentators are often the result of not recognizing the syntactic role of words and phrases, not recognizing the time, root and form of verbs, and their inadequacies and ambiguity are due to not referring to the poet's divan, reference books and valid dictionaries. In each case, after mentioning the error of the text, we have provided the explanations of

[1] PhD graduate of the Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran, ORCID: 0000-0002-1016-1209, Email: s_saadatie@ut.ac.ir

[2] Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran, orcid: 0000-0002-5238-3037. *hajiannjd@ut.ac.ir*

the commentators, and after reviewing these explanations and showing their errors and drawbacks, we have provided the description and explanation of our proposal from the verse. We have tried to make our proposed explanations free of these slips and to be deeper and more accurate.

Keywords: *Commentary on the history of Tārikh-e Jahāngoshā Joveini, criticism of the Commentary on the history of Tārikh-e Jahāngoshā Joveini, Habibaullah Abbasi* and *Iraj Mehraki.*

.

Extended Abstract

1. Introduction

The Tārikh-e Jahāngoshā Joveini is of particular importance historically; About the events of the end of Sultan Muhammad Khwarazmshah's career and the rise and fall of Sultan Jalaluddin Khwarazmshah and the history of the Nizari Ismailis of Iran and the rulers of Alamut, it is considered the first source. Atta Malik has authored the Tārikh-e Jahāngoshā in three volumes, respectively, in the description of the appearance of Genghis Khan the Mongol and his conditions and conquests, the history of the Khwarazmshahs and Iranian Mongol rulers, the conquest of the Ismaili castles and the successors of Hassan Sabah. "In this book, Atta Malik impartially investigated and analyzed the causes of the defeat of Sultan Muhammad Khwarazmshah and Sultan Jalaluddin, the Tarabi uprising and many other events, and in this sense, his historiography is close to Ibn Khaldun's." (Bahar, 1355: 3/52).

2. Literature Review

The Tārikh-e Jahāngoshā Joveini is the oldest source of Mongolian vocabulary involved in the Persian language. This book is an outstanding example of the technical, artificial and luxurious prose of Persian writers in the 7th century. After Joveini, "Ibn Bibi", the author of Al-Awamar al-Alaiyeh, and "Wassaf Shirazi", the author of "Tārikh-e Vassāf " continued his style. (Shamisa, 1384: 147) The prose of The Tārikh-e Jahāngoshā Joveini, mixed with verses, hadiths, proverbs, verbal and spiritual arrays, and Arabic and Persian poems is appropriate

to the topic. Most of the Persian poems in this book are by Ferdowsi, Masoud Sa'd, and Zohair Faryabi, and the Arabic poems are by the famous poets of the Jahili and Abbasid periods. (Shoar, 1370: 1/301) While observing the side of industry and interest in the arrangement of words, Jovini has also neglected the side of beauty of speech and originality of meaning (Safa, 1369: 3/1211).

The three volumes of The Tārikh-e Jahāngoshā Joveini were first published in Leiden in 1911-193 with the corrections and annotations of Mohammad Qazvini. Among the available explanations of the history of Jahangasha Jovini, without a doubt, the commentaries published by Habibullah Abbasi and Iraj Mehraki (1392-1394) are the most successful. The commentators of the book have tried to explain its words and terms by using many Persian, Arabic and Turkish languages and they have been very successful in this work. But since the prose of the book is a special prose; There are many ambiguities in it; In such a way that despite the scholarly efforts of the commentators of the book in solving these ambiguities, some problems remain unsolved and there are inadequacies in the explanation of others.

3. Methodology

In this article, we have divided all the problems in the printing of Habibullah Abbasi and Iraj Mehraki into five groups of problems in the annotations of the Persian section, the translation of Arabic poems, the lack of sufficient search for the description of the text, the problems of preferring the Paris version and not mentioning the speakers of the poems. We have tried to show how the correctors went wrong in each of these cases and what was the source of this error by referring to poets' books, reference books and authentic Persian and Arabic dictionary.

Results

In this article, we have divided Habibullah Abbasi's and Iraj Mehraki's proofreading and description problems of The Tārikh-e Jahāngoshā Joveini into five parts, and after criticizing and examining their problems, we have presented our suggested opinion. These errors are as follows: 1. Errors in the annotations of the Persian section: In order to get rid of the mentioned errors, the commentators should have referred to the authoritative Persian dictionaries, the previous commentaries of The Tārikh-e Jahāngoshā Joveini and the Persian section of numerous articles published in this field. 2. Errors in the translation of Arabic poems: this section is divided into two categories: lexical and morphological-syntactic. In the section of lexical problems, it would be

helpful to refer to the authentic Arabic dictionaries and the Diwan of Arab poems to correctly translate Arabic poems. In the section on spelling and syntax problems, the commentators should have referred to the authentic books on Arabic grammar and syntax, Divan of Arab poets, as well as the aforementioned articles, so as not to make mistakes in the translation of Arabic poems. 3. Lack of sufficient search to explain the text: In this context, commentators should have referred to Persian and Arabic dictionaries and reference books so that their explanation would be more complete. Preferring the Paris version over other versions: instead of accepting this version without any reason, it would have been better for the correctors to present a critical correction of The Tārikh-e Jahāngoshā Joveini so as not to suffer this confusion in the translation of some poems. 5. Failure to mention the speakers of the poems: for this purpose, the commentators should have referred to the works of Arabic literature and the divans of Arab poets so that there is no ambiguity in their work; In such a way that the speaker of some famous poems is specified and a significant number of verses are left without mentioning the speaker. The totality of these factors has caused problems in the correction and annotations of The Tārikh-e Jahāngoshā Joveini by Habibullah Abbasi and Iraj Mehraki. It is hoped that the editors will correct the mentioned shortcomings in the next editions.

References

Ibrahim-e ibn-e harmat. (1389). Divan. Research: Mohammad Jabbar Moaybad. Najaf: Matba't al Adab.

Ibn al-Anbari. (1424). Azzahir fi Ma'ani Kalamat-e nas, Research: Yahya Morad, Bayrūt: Dār al-Kutub al-ʻIlmīyah.

Ibn Sīdah. (1421). Al-Muḥkam wa-al-muḥīt al-aʻẓam. Research: Abdulhamid Hindavi. Bayrūt: Dār al-Kutub al-ʻIlmīyah.

Ibn-e Khallikan. (1398). Wafayāt al-Aʿyān wa-Anbāʾ Abnāʾ az-Zamān. Research: Ihsan Abbas, Bayrūt: Dar Al- Sader.

Ibn Duraid. (1988). Jamhara fi 'l-Lughat. Bayrūt: Dar Al- Alm Lilmalaaein.

Ibn Faris. (1404). Kitāb Maqāyīs al-lugha. Research: Abdussalam Mohammad Haroon, Qom: Maktab Al- Alam Al- Islami.

Ibn Fovarrajah. (1987). Alfath Ala Abilfat, Research: Abdulkarim Dujaili, Baghdad: Vizarat Al- thaqafat Va Al'aelam.

ibn al-Muʿtazz. (No date). Divan, Bayrūt: Dar Al- Sader.

Abū Bakr al-Khwarizmi. (1418). Divan, Research: Hamid Sedgi, Tehran: Miras-e Maktoob.

Abū Tammām, (1414). Divan, Research: Khatib Tebrizi, Bayrūt: Dār Al-Kutub Al- Arabi.

Abū al-ʿAlāʾ al-Maʿarrī. (1376). Saqt al-Zand, Bayrūt: Daro Bayrūt.

Abu Firas al-Hamdani. (1414). Divan, Research: Khalil Aldowaihi, Bayrūt: Dār Al-Kitab Al- Arabi.
Abū Nuwās. (No date). Divan, Beyroot: Dār o Sader.
Azhari. (1421). Tahzib-ul lougha, Bayrūt: Dar o Ihya-Al- toras-Al- arabi.
Abu al-Faraj al-Isfahani. (1415). Kitāb al-Aġānī, Research: Ihsan Abbas, Bayrūt: Dār o Sader.
Anzabinejad, R. (1376). "A review on the book describing the problems of The Tārikh-e Jahāngoshā Joveini", Research mirror, No. 8, pp. 150-158.
Alī ibn al-Ḥasan al-Bākharzī. (1414). Damiat al-kasr, Research: Mohammad Toonji, Bayrūt: Dār Al- jil.
Al-Buḥturī. (No date). Divan, Research: Hassan Kamil Sirafi, Cairo: Dār Al-Ma'arif.
Fouad Ephrem Boustany. (1375). Encyclopedia Arabica, Tehran: Islami.
Mohammad-Taqi Bahar. (1355). Stylistics, Tehran: Zovvar.
Al-Tha'alibi. 1403. Kitāb Yatīmat al-dahr fī mahāsin ahl al-ʿaṣr, Research: Mofid Mohammad Gomayha, Bayrūt: Dār Al-Kutub Al-ʻIlmīyah.
Al-Tha'alibi. (No date). Allataif va Azzaraif, Bayrūt: Dār Al- Manahil.
Al-Tha'alibi. (2003). Altamsil va Almoihazira, Research: Ghasi Hossein, Bayrūt: Dār va Maktabat Al- Hilal.
Jourfadighani. (1340). Translation of Yamini history, Research: Jafar Shoar, Tehran: Book translation and publishing company.
Al-Jauhari. (1376). al-Ṣiḥāḥ fī al-lughah, Research: Ahmad Abdulghafour Attar, Bayrūt: Dār Al- Ilm Lilmalaein.
Joveini. (1387). Tārikh-e Jahāngoshā, Research: Mohammad Ghazvini, Tehran: Hermes.
Joveini. (1392- 1394). Tārikh-e Jahāngoshā, Research: Habibullah Abbasi and Iraj Mehraki, Tehran: Zovvar.
Joveini. (1388). Tārikh-e Jahāngoshā, Research: Seyyed Shahrokh Mousavian, Tehran: Dastan.
Khatami, A. (1373). Describing the problems of The Tārikh-e Jahāngoshā Joveini, Tehran: Paya Publishing Cultural Institute.
Alkori Alshartooni, S. (1403). Agrab Al- Mavarid fi fosah Al- Arabiat va Al-Shavarid, Qom: Publications of Ayatollah Marashi Najafi Library.
Dashti, S, M. "A review on the book describing the problems of The Tārikh-e Jahāngoshā Joveini". Cultural Keyhan, No. 144, pp. 31- 33.
Dehkhoda, A, A. (1377). Dehkhoda Dictionary, Research: Mohammad Moein& Seyyed Jafar Shahidi, Tehran: University of Tehran.
Zakavati Garagozloo, A. (1374). "Describing the problems of The Tārikh-e Jahāngoshā Joveini", Publication of knowledge, No. 15, pp. 9- 40.
Rashed Mohassel, M, R. (1373). "An explanatory reference to two parables in the introduction of Tārikh-e Jahāngoshā", Journal of Language and Literature of Mashhad College of Literature and Humanities (Mashhad College of Literature and Humanities), Period 27, No. 1.
Al-Zamakhshari. (1412). Rabaye alabrar va nusus aliakhyar, Research: Abdulamir Mohanna, Bayrūt: Al-Alamy Foundation for Publications.

Al-Shāfiʿī. (No Data). Divan, Research: Mohammad Ibrahim Salim, Cairo: Ibn Sina Library.
Al-Sharīf al-Raḍī. (1415). Divan, Research: Yosouf Shokri Farhat, Bayrūt: Dār Al Jil.
Shoar. J. (1370). "The Tārikh-e Jahāngoshā Joveini: A reference to literary, historical and social", Yaki Qatrah Baran: Jishn Nameh Abbas Zaryab Khoei, Tehran.
Shakib, M. (1373). "A review on the book describing the problems of The Tārikh-e Jahāngoshā Joveini". Ashna, Period 4, No. 20. PP. 52-56.
Sham Al- Din Amoli. (1381). Nafa'is al-funun fi ‘ara'is al-‘uyun, Research: Aboulhasan Sha'rani& Ibrahim Mianaji, Tehran: Islamia.
Ṣāḥib ibn-i ʿAbbād. (1414). surroundings in language, Research: Mohammad Hassan A'l Yasin, Bayrūt: The world of books.
Safa. Z. (1369). Târikh-e adabiyyât dar Irân, Tehran: Ferdows.
Safipouri, A. (1396). MuntahA Al- arab fi lughat Al- arab, Research: Alireza Hajiannejad, Tehran: Sokhan.
Al-Tughra'i. (1406). Divan, Research: Ali Javad Al- Tahir& Yahya Al-Jabouri, Doha: Qatari Book House.
Abū Hilāl's al-ʿAskarī. (1420). Jamharat Al- Amsal, Research: Abdulmajid Gotamesh& Mohammad Aboulfazl Ibrahim, Bayrūt: Dār Al- jil.
Umar ibn Abi Rabi'ah. (1416). Divan, Fayez Mohammad, Bayrūt: Arab Book House.
Al-Khalil ibn Ahmad al-Farahidi. (1409). Kitab al-'Ayn, Qom: Hijrat.
Ali Akbar Ghoreish. (1371). Quran dictionary. Tehran: House of Islamic books.
Al-Mubarrad. (1417). Al-Kāmil, Research: Mohammad Aboulfazl Ibrahim, Cairo: Dār Al-Fikr Al-Arabi.
Al-Mutanabbi. (2012). Divan, Research: Abdoulrahman Al- Barghoogi, Cairo: Hindawi Foundation for Education and Culture.
Al-Marzubānī. (1425). Al-Mu'jam, Research: Faroogh Osailem, Bayrūt: Dār o Sader.
Louis Maʿluf. (1387). Al- Mounjid, Research: Ahmad Sayyah, Tehran: Islam.
Al- Meydani. (1366). Majma' Al- Amsal. Mashhad: Holy Astana Razavi, cultural assistant.
Al-Nābigha al-Jaʿdī. (1998). Divan, Research: Vazih Al- Samad, Bayrūt: Dār o Sader.
Nafisi, A. A. (1355). Nafisi dictionary, Tehran: Khayyam bookstore.
Yazid ibn Mofarregh, (1402), Research: Abdulghoddous Abousaleh, Bayrūt: Muasasat Al- Risala.

فصلنامه پژوهشهای ادبی
سال۱۹، شماره۷۸، زمستان ۱۴۰۱، ص۱۳۹-۱۶۴
مقاله پژوهشی
DOI: https://doi.org/10.2634/Lire.19.78.6
DOR: 20.1001.1.17352932.1401.19.78.11.1

نقدی بر تصحیح و شرح حبیب‌الله عباسی و ایرج مهرکی از تاریخ جهانگشای جوینی

دکترسیامک سعادتی*[1]؛ دکتر علیرضا حاجیان‌نژاد[2]

دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۲/۱۵ **پذیرش مقاله:** ۱۴۰۰/۸/۲۲

چکیده

تاریخ جهانگشای جوینی یکی از ویژه‌ترین متون نثر فارسی است که لغات، اصطلاحات، اشعار و امثال فارسی، عربی و ترکی فراوانی دارد. این ویژگیها سبب شده است این کتاب نیازمند شرحی جامع باشد. حبیب‌الله عباسی و ایرج مهرکی این کتاب را تصحیح و شرح کرده‌اند. این تصحیح در کنار محاسن متعددش در برخی موارد نارساییها و ایرادات اساسی دارد. در این نوشتار، این اشکالات به پنج گروه اشکالات در تعلیقات بخش فارسی، ترجمهٔ اشعار عربی، جستجوی کافی نکردن برای شرح متن، اشکالات ترجیح نسخهٔ پاریس و ذکر نکردن گویندگان اشعار تقسیم‌بندی شده است. کوشیده‌ایم با مراجعه به دیوان شاعران، کتابهای مرجع و فرهنگهای معتبر فارسی و عربی نشان دهیم که چگونه در هرکدام از این موارد، مصححان به خطا رفته‌اند و سرچشمهٔ این خطا چه بوده است. خطاهای نسخه‌شناسی این تصحیح ناشی از ترجیح نسخهٔ پاریس بر نسخ دیگر، خطاهای نحوی و صرفی شارحان اغلب حاصل تشخیص ندادن نقش نحوی واژگان و عبارات، تشخیص ندادن زمان، ریشه و صیغهٔ افعال بوده و نارساییها و ابهام آنان ناشی از مراجعه نکردن به دیوان شاعر، کتابهای مرجع و

۱. دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تهران-نویسنده مسئول
s_saadatie@ut.ac.ir orcid: 0000-0002-1016-1209
۲. دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تهران
hajiannjd@ut.ac.ir orcid: 0000-0002-5238-3037

فرهنگهای معتبر است. در هر مورد، پس از ذکر اشکال متن، توضیحات شارحان آمده و پس از نقد و بررسی این توضیحات و نشاندادن خطاها و اشکالاتشان، شرح و توضیح پیشنهادی ارائه شده است. کوشیده‌ایم توضیحات پیشنهادیمان عاری از این لغزشها باشد و رساتر و دقیقتر.

کلیدواژه‌ها: شرح تاریخ جهانگشای جوینی، نقد شرح تاریخ جهانگشا، نثر مصنوع کلاسیک فارسی، حبیب‌الله عباسی و ایرج مهرکی.

۱. مقدمه

تاریخ جهانگشای جوینی به لحاظ تاریخی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ دربارهٔ رویدادهای پایانِ کارِ سلطان محمد خوارزمشاه و ظهور و افول سلطان جلال‌الدین خوارزمشاه و تاریخ اسماعیلیانِ نزاری یا صبّاحی ایران و فرمانروایان الموت، نخستین منبع به شمار می‌رود. عطا ملک، تاریخ جهانگشا را در سه جلد به ترتیب در شرح ظهور چنگیز خان مغول و احوال و فتوحات او، تاریخ خوارزمشاهیان و حکام مغول ایرانی، فتح قلعه‌های اسماعیلیه و جانشینان حسن صبّاح، تألیف کرده است. «عطا ملک در این کتاب، بیطرفانه به بررسی و تحلیل علل شکست سلطان محمد خوارزمشاه و سلطان جلال‌الدین و قیام تارابی و بسیاری حوادث دیگر پرداخته و از این لحاظ، شیوهٔ تاریخ‌نگاری او به شیوهٔ ابن خلدون نزدیک است» (بهار، ۱۳۵۵: ۵۲/۳).

تاریخ جهانگشای جوینی کهن‌ترین منبع واژگان مغولی دخیل در زبان فارسی است. این کتاب نمونه‌ای برجسته از نثر فنی، مصنوع و فاخر دبیرانهٔ پارسی در سدهٔ ۷ق/۱۳م به شمار می‌رود. پس از جوینی، «ابن بی‌بی»، مؤلف الاوامر العلائیه و «وصّاف شیرازی»، مؤلف تجزیهٔ الامصار و تزجیهٔ الاعصار، شیوهٔ او را ادامه دادند (شمیسا، ۱۳۸٤: ۱٤۷). نثر تاریخ جهانگشای جوینی با آیات، احادیث، امثال، آرایه‌های لفظی و معنوی و اشعار عربی و فارسی متناسب با موضوع آمیخته است. بیشتر اشعار فارسی این کتاب از فردوسی و مسعود سعد و ظهیر فاریابی و اشعار عربی آن از شاعران مشهور دوره جاهلی و عباسی است (شعار، ۱۳۷۰: ۳۰۱/۱). جوینی در عین رعایتِ جانبِ صنعت و علاقه به آرایش کلام، جانب زیباییِ سخن و اصالت معنی را نیز فرونگذاشته است (صفا، ۱۳٦۹: ۱۲۱۱/۳).

مجلدات سه‌گانهٔ تاریخ جهانگشای جوینی، نخستین بار به تصحیح و تعلیقات محمد قزوینی در سالهای ۱۳۲۹– ۱۳۵۵ق/۱۹۱۱–۱۹۳۷م در لیدن منتشر شد. از میان شروحی که از تاریخ

جهانگشای جوینی در دست است، بدون شک، تعلیقات چاپ حبیب‌الله عباسی و ایرج مهرکی (۱۳۹٤- ۱۳۹۲) موفقترین آنهاست. شارحان کتاب کوشیده‌اند با استفاده از فرهنگهای متعدد فارسی، عربی و ترکی به شرح لغات و اصطلاحات آن بپردازند و در این کار، توفیق فراوان داشته‌اند؛ اما ازآنجاکه نثر کتاب، ویژه است، ابهامات آن نیز فراوان است به‌گونه‌ای که به‌رغم کوشش‌های عالمانهٔ شارحان کتاب در حل این ابهامات، برخی مشکلات همچنان ناگشوده مانده است و در توضیح برخی دیگر، نارساییهایی هست.

پیشینهٔ پژوهش

مقالهٔ یحیی کاردگر با عنوان «نقدی بر تعلیقات تاریخ جهانگشای جوینی (جلد اول)» (۱۳۸٦)، تنها مقاله دربارهٔ نقد تصحیح و شرح جهانگشای جوینی از حبیب‌الله عباسی و ایرج مهرکی است که در آن به برخی از نارساییهای جلد اول این تصحیح و شرح پرداخته است. شارحان می‌توانستند به مقالات متعددی که دربارهٔ نقد و شرحِ شروح تاریخ جهانگشای جوینی نگاشته شده است، مراجعه کنند و از نارساییهای شرح خود بکاهند؛ مقالاتی چون «نقدی بر کتاب شرح مشکلات تاریخ جهانگشا» از رضا انزابی‌نژاد (۱۳۷٦)؛ «نقدی بر شرح مشکلات تاریخ جهانگشای جوینی» از سید محمد دشتی (۱۳۷۷)؛ «شرح مشکلات تاریخ جهانگشای جوینی» از علیرضا ذکاوتی قراگوزلو (۱۳۷٤)؛ «اشاره‌ای توضیحی به دو تمثیل در مقدمه تاریخ جهانگشا» از محمدرضا راشد محصل (۱۳۷۳)؛ «نقد کتاب شرح مشکلات تاریخ جهانگشای جوینی» از محمود شکیب (۱۳۷۳).

روش پژوهش

در این نوشتار به روش تحلیلی- توصیفی، تمام اشکالات چاپ حبیب‌الله عباسی و ایرج مهرکی به پنج گروهِ اشکالات در تعلیقات بخش فارسی، ترجمهٔ اشعار عربی، عدم جستجوی کافی برای شرح متن، اشکالات ترجیح نسخهٔ پاریس و نبردن نام گویندگان اشعار تقسیم‌بندی شده است. کوشیده‌ایم با مراجعه به دیوان شاعران، کتابهای مرجع و فرهنگهای معتبر فارسی و عربی نشان دهیم که چگونه در هرکدام از این موارد مصححان به خطا رفته و سرچشمهٔ این خطا چه بوده است. مقالات پیشینهٔ پژوهش، محل مراجعهٔ ما بوده و برای پرهیز از تکرار و اطالهٔ بحث، تنها نکات تازه یافت شده را آورده و به آنها ارجاع داده‌ایم.

بحث و بررسی

۱. اشکالات بخش فارسی

گاهی دقت نکردن در معنا و ساختار جملات، واژه‌ها و جستجوی ناکافی، تعلیقات را با نارسایی روبه‌رو ساخته است. به برخی از این خطاها اشاره می‌شود:

۱-۱ آن قلعه‌ای است نزدیک قزوین بر سدّ رودبار الموت به زمین نزدیک و از آسمان دور و از حضانت مهجور و به مرد و ذخیره نامعمور (جوینی، ۱۳۸۷: ۳۹۲).

توضیحات شارحان: در نسخه‌ها چنین است ولی ازآنجاکه قلاع در بالای کوه‌ها می‌ساختند بهتر نبود بگوید: به آسمان نزدیک و از زمین دور (جوینی، ۱۳۹۲: ۲٤٤/۲).

نقد و بررسی: شارحان کتاب در عبارات بعدی و قبلی این نوشتار دقت نکرده‌اند. این عبارات در وصف قلعه‌ای است به نام «ارسلان گشای» نه قلعهٔ معروف و مستحکم الموت. کم بودن لشکریان و ذخیره و محافظ، که در همین عبارت جهانگشا آمده است، نیز این تحلیل را اثبات می‌کند. ارسلان گشای قلعه‌ای است که به سبب کوتاهی و ارتفاع کم به زمین نزدیک است و از آسمان دور. هدف جوینی کوچک جلوه دادنِ کار سلطان خوارزمشاهی است در مقابل کار هلاکو (جوینی، ۱۳۸۸: ٤۰۳/۲).

۲-۱ مانند بهمن در بند بهمن مانده: همانند بهمن اسیر ماه بهمن بودند؟ مراد از بهمن مشخص نیست؛ ظاهراً باید نام شخصی باشد اما ماجرای او دانسته نشد. بهمن دوم ظاهراً ماه بهمن است (جوینی، ۱۳۹۲: ۱٥٤/۳).

نقد و بررسی: دو معنای «بهمن» که در فرهنگها آمده به این قرار است: ۱. گیاهی است که در این ماه یعنی در ماه یازدهم گل می‌کند و بیخ آن سرخ و سفید است و در روز جشن بهمن که انواع خورش‌ها ترتیب می‌دهند، گل بهمن سرخ و سفید را میده کرده با نبات و قند می‌خورند (نفیسی، ۱۳۵۵: ٦۷۰/۱). ۲. برف انبوه و لختهای برف که از کوه به تابش آفتاب، وزش باد یا انعکاس صوت جدا شود و سرازیر گردد (معین، ۱۳۸۱: ۲۹٦/۱).

جوینی انجماد برکه‌ها و پایبندی آن را در یخ به گل بهمن تشبیه کرده که فصل رویش آن ماه بهمن است و گرفتار این ماه و ریشهٔ آن در جشن بهمنجه در پخت غذایی مناسب این جشن مورد استفاده قرار می‌گیرد. البته بی‌گمان به معنای ایهامی بهمن (ریزش برف انبوه) نیز نظر داشته است.

۳-۱ مولی موالان شد: مولی: بنده و غلام. ممکن است موالان را جمع مولی به معنی غلام

گرفته باشد؛ یعنی خداوند آنها خود غلام بندگان شد (جوینی، ۱۳۹۲: ۱۹۱/۳).

نقد و بررسی: این توضیح چندین اشکال دارد: الف. شارحان کتاب «موالان» را جمع «مولی» حساب کرده‌اند در حالی که جمع مولی، «مَوالی» است نه موالان. خود واژهٔ موالان در هیچ فرهنگی ثبت نشده است. ب. ضبط قزوینی «مولان» است نه «موالان» و علامه قزوینی آن را جمع «مُؤل» و به معنای حرامزاده حدس زده است (جوینی، ۱۳۸۷: ۷٤٦). ج. عبارات این بخش از جهانگشا دربارهٔ حسن صباح و پایان فتنهٔ وی است و جوینی با عباراتی کاملاً انتقادی، که گاه بوی دشنام از آن به مشام می‌رسد دربارهٔ اسماعیلیه، مراتب و درجات هفتگانهٔ آنان سخن رانده است. د. پیش‌ازاین عبارت، جوینی چنین گفته است: مولاناشان که «اللهم مولانا» فاها بفیهم {خاک بر دهانشان باد} خطاب داشت و إنّ الکافرینَ لا مولی لهم... (همان: ۷٤٦). بنابراین توضیح شارحان دربارهٔ مولی (بنده و غلام) صحیح نیست؛ چراکه پیروان اسماعیلیه خلفا و ملوک خود را در ایران و مصر «مولی» و «مولانا» خطاب می‌کرده‌اند و به‌تصریح جوینی نوعی الوهیت نیز برای آنان قائل بوده‌اند که عبارت «اللهم مولانا» بر این نکته اشاره می‌کند. بنابراین توضیح این عبارت چنین خواهد شد: سردمداران اسماعیلیه که پیروانشان آنان را به مرتبهٔ الوهیت رسانده بودند، امروز کافرانی هستند که هیچ مولایی ندارند و مولایشان حرامزاده شده است.

۲. بخش عربی

۱-۲ اشکالات واژگانی

در موارد متعددی مراجعه نکردن به فرهنگهای معتبر، مقالات چاپ‌شده و دیوان شاعران، ترجمه را مختل کرده است.

۱-۱-۲ مُنِینَا بِأَعْقَابٍ قَدِ اتَّخَذُوا عَمًی لِأَعْقَابِهِمْ مُشْطاً وَ لِلْمُشْطِ مِنْشَفَا

گرفتار فرزندانی شدیم که از سر کوری و نادانی، شانه را برای پاهای خویش و پاپوش را به جای شانه برگزیده‌اند (جوینی، ۱۳۹٤: ۲۲۵/۱).

نقد و بررسی: «مِنْشَفَ» در معنای «نَشفَهٔ»: سنگ پا است (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژه). همچنین شارحان کتاب برای ترجمهٔ دقیق این بیت باید به مقالهٔ «اشاره‌ای توضیحی به دو تمثیل در مقدمهٔ تاریخ جهانگشا» از محمدرضا راشد محصل مراجعه می‌کردند.

ترجمهٔ پیشنهادی: مبتلای بازماندگانی شده‌ایم که از روی کوری و غفلت، شانه را برای پاهای

خود و سنگ پا را به جای شانه برگزیده‌اند.

۲-۱-۲ وَ تَلَفَّتَتْ سَبْعٌ إِلَی عِشْرِینَ مِنْ حِجَجِی وَ کَفَّ الْعَقْلُ مِنْ غُلَوَائِی

هفت به بیست از سالهای عمر من روی نمود {بیست‌وهفت‌ساله شدم} و عقل از سبکسریهای جوانیم کاست (جوینی، ۱۳۹٤: ۲۳۰/۱).

نقد و بررسی: کَفَّ: باز داشت (إبن درید، ۱۹۸۸: ۱٦۲/۱).

** هفت به بیست سال از عمر من روی نهاد. {بیست‌وهفت ساله شدم} و عقل مرا از غرور و سرکشی باز داشت.

۳-۱-۲ فَأَمْوَالُنَا نُهْبَی وَ آمَالُنَا سُدًی وَ أَحْوَالُنَا فَوْضَی وَ آرَاؤُنَا شُورَی

پس اموال ما غارت شد و آرزوهایمان باطل و احوالمان پریشان و آرای ما انگشت‌نما شد (جوینی، ۱۳۹٤: ۲۹۸/۱).

نقد و بررسی: شُورَی: مشورت، فکر، عقیده، مشاوره کردن (لویس معلوف، ۱۳۸۷: ۱۰۰٤/۱و۱۰۰۳).

ترجمهٔ پیشنهادی: اموالمان غارت شد و آرزوهایمان مهمل و بیهوده ماند {به آرزوهایمان نرسیدیم}. احوالمان پریشان و نظرمان در مرحلهٔ مشورت است {و به تصمیم قطعی نمی‌انجامد}.

٤-۱-۲ خَاضَ الدُّجَی وَ رِوَاقُ اللَّیْلِ بَرْقٌ کَمَا اهْتَزَّ مَاضِی الْحَدِّ مَصْقُولُ

تاریکی فرود آمد و سراپردهٔ شب فروافتاد؛ برقی بود که همانند برقی که از شمشیر تیز صیقلی یافته بجهد (جوینی، ۱۳۹٤: ۳۰۷/۱).

نقد و بررسی: با این ترجمه، هیچ ارتباطی میان دو مصراع برقرار نمی‌شود. بیت از أبو المظفر الأبیوردی و در وصف رعدوبرق است. شاعر رنگ و شکل برق را در آسمان با تشبیه تمثیل به جرقه و برق شمشیرهای صیقل‌خورده هنگام برخورد با همدیگر در میدان جنگ همانند کرده است. هم‌چنین سید محمد دشتی این بیت را در مقالهٔ خود تحلیل کرده است (دشتی، ۱۳۷۷: ۳۱).

ترجمهٔ پیشنهادی: در حالی که پردهٔ شب افکنده بود، برقی در دل تاریکی جهید؛ همانند برقی که از شمشیر تیز و صیقل‌خورده در میدان جنگ به اهتزاز درآید.

۵-۱-۲ إِذَا مَا فَارَقَتْنِی غَسَّلَتْنِی کَأَنَّا عَاکِفَانِ عَلَی حَرَامِ

آن‌گاه که (آن زن) از من جدا شد مرا غسل داد؛ چنانکه گویی به حرام گرده آمده بودیم (جوینی، ۱۳۹٤: ۳۲۰/۱).

نقد و بررسی: این بیت از متنبی است که در آن از تب نالیده و قصیده نیز به تبنامه مشهور است. شارحان کتاب به این نکته توجه نکرده، و به‌اشتباه، مرجع ضمیر «ت» را در فعل «فَارَقَتْنی»، (آن زن) فرض کرده‌اند.

ترجمهٔ پیشنهادی: هنگامی‌که تب از من جدا شد، مرا غسل داد؛ گویی هر دوی ما بر(کار) حرامی بودیم {و غسل بر من واجب شده بود. مراد توصیف عرق بسیار، ناشی از تب است}.

٦-۱-۲ وَ عَهْدِی بِهِ کَالْمَنْدَلِ الرَّطْبِ عُودُهُ یَبِیساً وَ کَالْمِسْکِ السَّحِیقِ ثَرَاهُ

من همچنان با این سرزمین پیمانی دارم که چوبش در حال خشکی چون مندل تازه‌ای است و خاکش چون مشک سوده‌ای است (جوینی، ۱۳۹٤: ۳٦۱/۱).

نقد و بررسی: ترجمهٔ عبارت «عَهْدی به» به‌صورت تحت‌اللفظی، خطای آشکار این بیت است. این عبارت به معنای «تا جایی که من آن را می‌شناسم» است (بستانی، ۱۳۷۵: ٦۲۸).

۷-۱- ۲ یَقُودُ الْخَمِیسَ الْمَجْرَ غُصَّ بِهِ الفَلَا وَ أَصْبَحَ هَامَ الْأَکْمِ وَ هْوَ مُشَدَّخُ

لشکری گران را رهبری می‌کند در حالی که دشت از انبوهی آن به تنگ می‌آید و هنگامی‌که پراکنده است چون تپه‌هایی می‌نماید (جوینی، ۱۳۹٤: ۳٦۹/۱).

نقد و بررسی: مراجعه نکردن به دیوان طغرائی سبب شده است که شارحان مصراع دوم را اصلاً متوجه نشوند و ترجمهٔ اشتباهی از بیت به دست دهند. هَامَ: واحد آن «هَامَة»: سر؛ الْأَکْمِ: ج «أکمَة»: پشته، کوه ؛ مُشَدَّخُ: شکسته، تکه‌تکه (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژه‌ها). هم‌چنین انزابی‌نژاد در مقالهٔ خود این بیت را بررسی و تحلیل کرده است (انزابی‌نژاد، ۱۳۷٦: ۱۵۳).

ترجمهٔ پیشنهادی: لشکری گران را رهبری می‌کند که بیابان بزرگ از انبوهی آن به تنگ می‌آید و به پیشانی کوه‌ها می‌رسد در حالی که آن کوه‌ها {به سبب لگدکوب سپاهیان} تکه‌تکه شده‌اند.

۸-۱-۲ فِی حُلَّةٍ خَضْرَاءَ نَمْنَمَ وَشْیَهَا حَوْکُ الرَّبِیعِ بُحُلَّةٍ صَفْرَاءِ

با خندهٔ بهار پارچهٔ پرنقش آن زمین را که حلهٔ زردی بود به شکل حلهٔ سبزی آراسته کرد (جوینی، ۱۳۹٤: ۳۷۳/۱).

نقد و بررسی: شارحان هم در ترجمهٔ «حَوْکُ» و هم در نقش آن خطا کرده و ترجمه‌ای عجیب از بیت ارائه کرده‌اند. این واژه به معنای گیاه خُرفه و پونه دشتی است (دهخدا، ۱۳۷۷:ذیل

واژه)؛ نقش این واژه نیز فاعل است.

ترجمهٔ پیشنهادی: پونهٔ بهاری، منسوج پرنقش‌ونگار آن {زمین} را که {در زمستان} حلهٔ زردرنگ پوشیده بود با حلهٔ سبزرنگ آراسته است.

۹-۱-۲ يَفُلُّهُـمُ بالرُّعْـبِ قَبْـلَ طِـرَادِهِمْ وَ يَهْـــزِمُهُمْ بالْكُتْـــبِ دُونَ الْكَتَائِـــبِ

آنان را پیش از درآمدنشان با ترس پراکنده می‌کند و با نامه‌ها آنها را بدون استفاده از سپاهیان فراری می‌دهد (جوینی، ۱۳۹٤: ۳۷۷/۱).

نقد و بررسی: مراجعه نکردن به دیوان (الطُّغرائی، ۱٤۰٦: ۵۱) و تشخیص ندادن معنای واژهٔ «طِراد» سبب شده است ترجمهٔ مصراع اول اشتباه باشد. این واژه مصدر دیگر باب مفاعله و به معنای حمله آوردن بر یکدیگر و همدیگر را با نیزه زدن است (صاحب بن عباد، ۱٤۱٤: ۱٤۷/۹).

ترجمهٔ پیشنهادی: قبل از اینکه بجنگد، دشمنانش را با ترس شکست می‌دهد و بدون استفاده از لشکریان به‌وسیلهٔ نامه، آنها را فراری می‌دهد.

۱۰-۱-۲ وَ لَهُ مِنَ الصَّفْحِ الْجَمِيلِ صَفَائِحُ أُسِـــرَ الطَّلِيـــقُ بِهَـــا وَ فُـــكَّ الْعَـــانِي

او را از بخشش‌های نیکو بخشش‌هایی است که اسارت آزاده و آزادی اسیر به آن است (جوینی، ۱۳۹٤: ۳۷۹/۱).

نقد و بررسی: صَفَائِحُ: ج «صَفِيحَةٌ»: شمشیر پهناور (بستانی، ۱۳۷۵: ۵۵٦). در مصراع دوم نیز کلمات با توجه به نقش نحوی خود ترجمه نشده است. همچنین انزابی‌نژاد و دشتی این بیت را در مقاله‌های خود تحلیل کرده‌اند (انزابی‌نژاد، ۱۳۷٦: ۱۵۵) و (دشتی، ۱۳۷۷: ۳۳).

ترجمهٔ پیشنهادی: او شمشیرهایی از جنس عفو و بخشش دارد که به‌وسیلهٔ آنها، انسانهای آزاد، اسیر، و اسیر، آزاد می‌شود. صنعت استتباع در بیت وجود دارد. ممدوح از یک سو با عفو و بخشش خود، انسان آزاده را اسیر و مرهون خویش می‌کند و از سوی دیگر با شجاعت خویش اسیران را آزاد می‌کند.

۱۱-۱-۲ لَقَدْ حَالَ دُونَ الْوَرْدِ بَرْدٌ مُطَاوِلٌ كَـــأَنَّ سُـــعُوداً غُيِّبَـــتْ فِـــي مَنَـــاحِسِ

سرمایی طولانی هنگام گل سرخ فرارسید؛ چنانکه گویی سعدها در نحس‌ها پنهان شدند (جوینی، ۱۳۹٤: ۳۹٦/۱).

نقد و بررسی: مصححان کتاب، فعل «حَالَ» را با «حَانَ» اشتباه گرفته و ترجمهٔ عجیبی از مصراع اول ارائه کرده‌اند.

ترجمهٔ پیشنهادی: سرمای طولانی گل سرخ را پوشانده است؛ گویی سعدها {ستارهٔ مشتری}

زیر نحوستها پنهان‌شده است.

۱۲-۱-۲ مَـــاذَا بعُشِّـــکَ فَـــادْرُجْ عَـــنْ مَنْـــزل بـــکَ نَـــابی

در آشیانه‌ات چیست؟ از منزلی که تو را می‌آزارد پایین بیا (جوینی، ۱۳۹۲: ۲۵۵/۲).

نقد و بررسی: «أدرُج عَن»: بالا رو، پرواز کن؛ «درج الشَّخصُ: صعدَ فی الدَّرج أو المراتب» (الخوری، ۱٤۰۳: ۳۲٦)؛ نَاب: اسم فاعل از ریشهٔ «نَبَا» ناموافق، ناسازگار، نامناسب.

ترجمهٔ پیشنهادی: در لانه‌ات چیست؟ پس از منزلی که با تو سازگار نیست، برو.

۱۳-۱-۲ ألسَّیفُ أصْدَقُ أنْبَاءً منَ الْکُتُبِ فـی حَـدِّه الْحَـدُّ بَـیْنَ الْجِـدِّ وَ اللَّعِـبِ

بِـیضُ الصَّـفائِحِ لَـا سُـودُ الصَّـحَائِفِ فـی مُتُـونِهِنَّ جَلَـاءُ الشَّـکِّ وَ الرِّیَـبِ

شمشیر در بیان خبرها از کتاب‌ها راستگوتر است، لبهٔ شمشیر مرز جد و شوخی است. سپیدی شمشیرهاست نه سیاهی کاغذها که متن آن باعث زدودن شک و ریب است (جوینی، ۱۳۹۲: ۲۸۷/۲).

نقد و بررسی: شارحان کتاب به سبب مراجعه نکردن به دیوان ابو تمام و حواشی مربوط به این بیت، ترجمه‌ای گنگ و مبهم ارائه کرده‌اند. این دو بیت، ابیات نخستین قصیدهٔ فتح عموریه است. منجمان اعتقاد داشتند که معتصم نمی‌تواند عموریه را فتح کند؛ بنابراین وی را از جنگ بازمی‌داشتند؛ اما وی آن شهر را فتح کرد و ابو تمام در مدح وی این قصیده را سرود. با این توضیحات، ترجمهٔ بیت چنین می‌شود: شمشیرها از کتابهای اخترشناسان راستگوتر است؛ زیرا دم شمشیر میان شوخی و جدی فاصله می‌اندازد. سرنوشت جنگ را شمشیرهای براق تعیین می‌کند که تیغهٔ آنها شک و شبهه را می‌زداید؛ نه کاغذهای نوشته‌شده به دست جادوگران و اخترشناسان.

۱٤-۱-۲ فَبِتُّ کَـأنِّی سَـاوَرَتْنِی ضَـئِیلَةٌ مِـنَ الـرُّقْشِ فِـی أنْیَابِهَـا السُّـمُّ نَـاقِعُ

پس شب را سپری کردم گویی ماری از رقش به من حمله کرد که سم کشنده‌ای در نیش‌هایش بود (جوینی، ۱۳۹۲: ۲۸۹/۲).

نقد و بررسی: واژهٔ «الرُّقْشِ» جمع «أرقَش» به معنای ماری که خطهای سرخ و سیاه و خاکی دارد؛ مار سیاه و سپید است (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژه). اما شارحان کتاب گویا نام مکانی فرض کرده‌اند که خطای آشکاری است.

ترجمهٔ پیشنهادی: شب را به صبح رساندم؛ در حالی که گویی ماری باریک و پرنقش‌ونگار که در دندانهایش زهری کشنده داشت به من حمله کرد.

۱۵-۱-۲ وَ أَیْقَنْتُ أَنَّ الْمَرْءَ یَسْمُو بِجِدِّهِ وَ هِمَّتِهِ إِنَّ السَّرِیَّ إِذَا سَرَا

یقین پیدا کردم که مرد با کوشش و همت خود بلندمرتبه می‌شود. مصراع دوم اشاره است به بیت «إن السری إذا سرا فبنفسه/ و إبن السری إذا سرا أسراهما» که در اینجا یعنی چون بکوشد (جوینی، ۱۳۹۲: ۳٤٤/۲).

نقد و بررسی: جای شگفتی است که شارحان کتاب به‌رغم ارجاع به بیت، بازهم در ترجمه دچار اشتباه شده، و تقریباً مصراع دوم را ترجمه نکرده‌اند.

ترجمهٔ پیشنهادی: یقین پیدا کردم که انسان عادی با تلاش و همت خویش بلندمرتبه می‌شود و جوانمرد، هنگامی‌که جود و کرم داشته باشد {بلندمرتبه می‌شود}.

۱٦-۱-۲ عَدُّوهُ فِی الْأَجْنَادِ مِنْ أَفْرَادِهَا فَرَأَوْهُ فِی الْأَفْرَادِ کَالْأَجْنَادِ

سپاه دشمن او چون یک تن بیش نیست ولی او را به‌تنهایی چون لشکرهایی دیدند (جوینی، ۱۳۹۲: ۳٤۷/۲).

نقد و بررسی: شارحان «عَدُّوهُ» را «عَدُوُّه» خوانده و ترجمه‌ای عجیب از بیت ارائه کرده‌اند.

ترجمهٔ پیشنهادی: او را فقط یکی از لشکریان به‌حساب آوردند؛ اما دیدند در میان لشکریان به‌تنهایی همانند چند لشکر است.

۱۷-۱-۲ وَ إِنَّ الرِّیحَ تَرْکَنُ عَنْ قَرِیبٍ إِذَا کَانَ الْبِنَاءُ عَلَی الضِّرَاطِ

باد بزودی خانه‌ای را که بر تیز بناشده باشد، فرومی‌ریزد (جوینی، ۱۳۹۲: ۳٤۹/۲).

نقد و بررسی: شارحان کتاب در ترجمهٔ «تَرکَنُ» به خطا رفته‌اند. این فعل به معنای «میل کردن و آرمیدن» است (قرشی، ۱۳۷۱: ۱۲۲/۳) نه فروریختن. از سوی دیگر {خانه‌ای را} نیز به ترجمه افزوده‌اند که خطاست.

ترجمهٔ پیشنهادی: و باد به‌سرعت آرام می‌گیرد؛ آن‌گاه که بنای آن بر تیز باد باشد.

۱۸-۱-۲ أَتُحْشَرُ فِی مَکْمَنِ الْخَازِنِینَ وَ یُحْشَرُ دُودُ النُّهَی فِی الحِرَابِ

آیا فکر می‌کنی در میان خزانه‌داران حشر خواهی شد در حالی که کرمها در گورها برانگیخته می‌شوند (جوینی، ۱۳۹۲: ۳٥٤/۲).

نقد و بررسی: «الحِرَابِ» در اصل «الحِرَابِی» که جمع «حَرْبَاء» است: آفتاب‌پرستها (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژه).

ترجمهٔ پیشنهادی: آیا {گمان می‌کنی که} در میان خزینه‌داران محشور خواهی شد؟ حال

اینکه کرمهای آبگیر در میان آفتاب‌پرستها محشور می‌شوند. این بیت، آخرین بیت ملمع «امیر ارغون» است که تصحیح آن بر علامه قزوینی نیز میسر نشده است. شاعر مخاطب را در این ملمع از این امور برحذر می‌دارد: هواپرستی، غرور جوانی، خیال خام و گذر عمر. امیر ارغون در مصرعهای اول این ملمع، خیالاتِ مخاطب را مطرح، و در مصراعهای دوم، واقعیت آن خیال‌ها را بیان می‌کند. در این بیت نیز در مصرع اول خیال خام مخاطب را بیان می‌کند. باید در نظر داشت که کرم، غذای موردعلاقهٔ آفتاب‌پرست است و مخاطبی که گمان می‌کند در میان خزینه‌داران محشور می‌شود، کرم آبگیری فرض شده که گرفتار آفتاب‌پرستان می‌شود.

۲-۱-۱۹ إِذَا کَانَ نَبْضُ السَّهْمِ مِنْ بَاطِنِ الْحَشَا فَکَیْفَ تَجُنُّ الْمَرْءَ مِنْهُ دُرُوعُ

اگر جستن تیر از درون باشد (وقتی دشمن خانگی باشد) چگونه زره‌ها آدمی را از آن حفظ کند؟ (جوینی، ۱۳۹۲: ۳٦۲/۲)

نقد و بررسی: بیت در وصفِ تبِ «حُمَّی» است. بنابراین «نَبْضُ السَّهْمِ» مفهومی کنایی دارد که شارحان متوجه نشده‌اند.

ترجمهٔ پیشنهادی: آن هنگام که تیر از درون آدمی به سویش پرتاب شود، پس زره‌ها چگونه می‌توانند آدمی را حفظ کنند؟ بیماری، چون دشمنی است که از درونِ آدمی با وی به نبرد برخاسته است.

۲-۱-۲۰ خَلَا لَکِ الجَوُّ فَبِیضِی وَ اصْفِری وَ نَقِّری مَا شِئْتِ أَنْ تُنَقِّری

مصراع دوم: هر چه خواستی انجام بده (جوینی، ۱۳۹۲: ۱۵۸/۳). نقد و بررسی: نَقِّری: نوک بزن؛ بچین (جوهری، ۱۳۷٦: ۸۳٤/۲).

ترجمهٔ پیشنهادی: هر چه می‌خواهی دانه برچین.

۲۱-۱-۲ جِنٌّ عَلَی جِنٍّ وَ إِنْ کَانُوا بَشَرْ کَأَنَّهُمْ خِیطُوا عَلَیْهَا بِالْإِبَرْ

جنی بر جنی سوار است و اگر انسان بودند گویی که با سوزنها به هم دوخته شده‌اند (جوینی، ۱۳۹۲: ۱٦۱/۳).

نقد و بررسی: ترجمهٔ تحت‌اللفظی بیت سبب شده است که مراد از کلمات، روشن نباشد.

ترجمهٔ پیشنهادی: سوارانی چون جن بر مرکب‌هایی چون جن بودند؛ هرچند آن سواران از جنس بشر بودند. گویی آنان با سوزن بر مرکبها دوخته شده بودند و از جای نمی‌جنبیدند. {چنانکه جهش اسپان و ضربات پهلوانان آنان را بدین سوی و آن‌سوی متمایل نمی‌کرد. شاعر، فراوانی لشکریان را به فراوانی جن‌ها تشبیه کرده است.}

۲۲-۱-۲ وَ کَتِیبَــــۀٍ لَبَّسْــــتُهَا بِکَتِیبَــــۀٍ حَتَّــی إِذاَ الْتَبَسَــتْ نَفَضْــتُ لَهَــا یَــدِی

چه‌بسا لشکری را به جان لشکری افکندم و چون چنین شد خود از آن دست کشیدم (جوینی، ۱۳۹۲: ۱۶۳/۳).

بررسی: الْتَبَسَتْ: کار پوشیده و شوریده شد (إبن سیده، ۱٤۲۱: ۵۱۱/۸).

ترجمۀ پیشنهادی: چه بسیار لشکری را به جان لشکری دیگر انداختم تا هنگامی‌که کار (بر آنها) پوشیده شد از آن دست کشیدم.

۲-۱-۲۳ فَتحٌ تَفَـتَّحُ أَبْـوَابُ السَّـمَاءِ لَـهُ وَ تَبْـرُزُ الْـأَرْضُ فِـی أَثْوَابِهَـا الْقُشُـبِ

پیروزی‌ای که درهای آسمان برای آن گشوده شد و زمین در جامه‌های ابریشمین سبز آشکار شد (جوینی، ۱۳۹۲: ۱٦۵/۳).

بررسی: القشب: جمع «قَشیب: سفید، نو، پاکیزه» (الخوری الشرتونی، ۱٤۰۳: ۱۰۰۱) و (بستانی، ۱۳۷۵: ٦۹٦). هم‌چنین انزابی‌نژاد این بیت را در مقالۀ خود تحلیل کرده است (انزابی‌نژاد، ۱۳۷٦: ۱۵۸)

ترجمۀ پیشنهادی: پیروزی‌ای که درهای آسمان برای آن گشوده شده و زمین در لباسهایی سپید رنگ جلوه‌گری می‌کند.

۳. خطاهای صرفی و نحوی

در چندین مورد توجه نکردن به ساختمان واژگان، ریشه و زمان افعال و عدم دقت کافی در نقش نحوی یک حرف یا ضمیر، مراجعه نکردن به کتابهای صرفی و نحوی و دیوان شاعران، ترجمه را با خطا روبه‌رو ساخته است.

۳-۱ کُلِیــهِ وَ جُرِّیــهِ جَعَــارِ وَ أَبْشِــرِی بِلَحْمِ امْـرِیءٍ لَـمْ یَشْـهَدِ الْیَـوْمَ نَاصِـرُهُ

ای کفتارها او را بخورید و پاره کنید و مژده باد شما را به گوشت کسی که امروز یار و یاوری ندارد (جوینی، ۱۳۹٤: ۳۳۲/۱).

نقد و بررسی: جعار: کفتار. شارحان کتاب، آن را جمع فرض کرده و به‌تبع آن، تمام افعال را جمع آورده‌اند. از سوی دیگر، فعل امر «أَبْشِرِی» نیز به‌اشتباه، مژده باد و دعایی ترجمه شده است.

ترجمۀ پیشنهادی: ای کفتار! او را بخور و به سوی خود بکش و مژده باد تو را به گوشت مردی که یاریگرش امروز حاضر نیست. این بیت مَثَلی است دربارۀ کسی که بر دشمنش غلبه

کرده در حالی که پیش از آن دربارهٔ وی طمع نکرده است (النّابغَة الجَعدی، ۱۹۹۸: ۹۲).

۳-۲ نَکْفیه إنْ نَحْـنُ مِتْنَـا أنْ یُسَـبَّ بِنَـا وَ هْـــوَ إذَا ذُکِـــرَ الْآبَـــاءُ یَکْفِینَـــا

برای ما کافی است که هرگاه مردیم به‌وسیلهٔ ما دشنام داده شود (به او با برشمردن نام ما دشنام دهند) و همین‌که نام پدران ذکر شود برای ما کافی است. مراد این است که پسر باید راه پدر را ادامه دهد تا نام پدرانش از بین نرود (جوینی، ۱۳۹٤: ۳٦۱/۱).

نقد و بررسی: تشخیص ندادن «باء تعدیه» در (بنا) و مراد شاعر، ترجمه و مفهوم بیت را با خطا روبه‌رو ساخته است. هم‌چنین انزابی‌نژاد این بیت را در مقالهٔ خود تحلیل کرده است (انزابی‌نژاد، ۱۳۷٦: ۱۵۳).

ترجمهٔ پیشنهادی: برای ما کافی است که هرگاه مردیم، دشنام داده شویم و همین‌که پدران (ما) یاد شوند برای ما کافی است. (مراد این است که آن‌قدر به پدرانمان مباهات می‌کنیم که حتی یاد کردن آن‌ها هنگام دشنام به ما نیز برایمان باعث فخر است.)

۳-۳ فِـی مَحَـلٍّ سُـقُوا بِـهِ رَغَـدَ الْعَـیْ شِ وَ عِـــزَّ الْهَـــوَی وَ طِیـــبَ الْحَیَـــاهْ

در جایی که با آن فراخی زندگی و ارجمندی عشق و شادی زندگانی را آبیاری کردند (جوینی، ۱۳۹٤: ۳٦۱/۱).

نقد و بررسی: فعل «سُقُوا» مجهول است و شارحان به آن توجه نکرده، و در ترجمه به خطا رفته‌اند.

ترجمهٔ پیشنهادی: در جایی که از فراخی زندگی و عزت عشق و پاکی حیات سیراب شدند.

٤-۳ جَمَعُـوا شَـمْلَهُمْ بِشَـطِّ الْفُـرَاتِ بَعْـدَ شَـطِّ النَّـوَی وَ بُعْـدِ الشَّـتَاتِ

گروه پراکندهٔ آنان در کنار رود فرات گرد آمدند بعد از غایت دوری و نهایت پراکندگی (جوینی، ۱۳۹٤: ۳۷۳/۱).

نقد و بررسی: شارحان در مصراع اول تشخیص نداده‌اند که فعل متعدی است و «شملَ» مفعول آن؛ بنابراین در ترجمه به خطا رفته‌اند.

ترجمهٔ پیشنهادی: گروهشان را پس از غایت دوری و پراکندگی در کرانهٔ فرات جمع کردند.

۵-۳ فَاضَتْ بَنَانُکَ فِی النَّـوَادِی بِالنَّـدَی فَاسْتَصْـــرَخَتْ غَرَقـــاً بَنُـــو الْغَبْـــرَاءِ

انگشتان تو در سختی‌ها باران بخشش بارید به‌گونه‌ای که نیازمندان را از بیم غرق شدن به

فریاد آورد (جوینی، ١٣٩٤: ٣٧٣/١).

نقد و بررسی: شارحان عبارت «بَنُو الْغَبْرَاءِ» را که در معنای: {فرزندان خاک‌نشین، انسان‌ها، فقرا و نیازمندان} است، مفعول جمله شمرده‌اند و ترجمه‌ای عجیب از بیت ارائه کرده‌اند. این عبارت، فاعل جمله است. همچنین انزابی‌نژاد و دشتی این بیت را در مقاله‌های خود تحلیل کرده‌اند (انزابی‌نژاد، ١٣٧٦: ١٥٥)؛ (دشتی، ١٣٧٧: ٣٢).

ترجمهٔ پیشنهادی: از انگشتان تو در سختی‌ها {انجمن‌ها}، {سیل} جود و بخشش سرازیر شد به‌گونه‌ای که نیازمندان از بیم غرق شدن فریاد برآوردند و کمک خواستند.

٦-٣ تَمَتَّعْ مِنَ الدُّنْيَا فَأَوْقَاتُهَا خُلَسْ وَ عُمْرُ الْفَتَى مُلِّيتَ أَكْثَرُهُ نَفَسْ

از دنیا بهره گیر؛ زیرا زمانهای آن فرصت‌های مغتنمی است و بیشهٔ عمر جوان را نفس پر کرده است (جوینی، ١٣٩٤: ٣٩٤/١).

نقد و بررسی: «مُلِّيتَ أَكْثَرُهُ» جملهٔ دعایی است در معنای بهرهٔ تو از آن زیاد باد. هم‌چنین انزابی‌نژاد و دشتی این بیت را در مقاله‌های خود تحلیل کرده‌اند (انزابی‌نژاد، ١٣٧٦: ١٥٦)؛ (دشتی، ١٣٧٧: ٣٣).

ترجمهٔ پیشنهادی: از دنیا بهره گیر! زیرا اوقات آن فرصت‌های مغتنم است و عمر انسان – که بهرهٔ تو از آن زیاد باد!– دمی بیش نیست.

٧-٣ إِذَا رَقَصَ الْحُبَابُ بِحَافَتَيْهَا رَأَيْتَ الدُّرَّ فِي حُمْرِ الْحِقَاقِ

هنگامی‌که حباب بر لبه‌های آن (جام) برقصد مروارید را در سرخی ساغر می‌بینی (جوینی، ١٣٩٤: ٤٠٤/١).

نقد و بررسی: توجه نکردن به این نکته، که «حُمْرِ الْحِقَاقِ» اضافهٔ لفظی است به معنای: «جامهای سرخ‌فام»، سبب شده است تا ترجمه با خطا روبه‌رو شود.

ترجمهٔ پیشنهادی: هرگاه حبابهای باده بر سر جامها به رقص درآیند، مرواریدها را در جامهای سرخ‌فام می‌بینی.

٨-٣ قَالُوا وَزِيرُكُمُ فَاسْتَبْشِرُوا عُمَرُ الْـ كَافِي مِنَ الرُّخِّ قُلْتُ الْفَوْزُ بِالظَّفَرِ

گفتند وزیرتان؟ پس مژده دادند کافی الدین عمر رخی. گفتم نجات در پیروزی است (جوینی، ١٣٩٢: ٢٨٩/٢).

نقد و بررسی: «إِسْتَبْشِرُوا» فعل امر است نه ماضی. بیت هم خبری و انشایی است نه پرسشی. هم‌چنین انزابی‌نژاد این بیت را در مقالهٔ خود تحلیل کرده است (انزابی‌نژاد، ١٣٧٦: ١٥٧).

ترجمهٔ پیشنهادی: گفتند بشارت باد بر شما؛ زیرا وزیرتان «عمر الکافی» از اهالی رخ است. گفتم رستگاری به پیروزی است.

۹-۳ أُدْعَـی بِأَسْـمَاءَ نَبْـزاً فـی قَبَائِلِهَـا کَـأَنَّ أَسْـمَاءَ أَضْـحَتْ بَعْـضَ أَسْـمَائی

مرا در قبیلهٔ «اسماء»به تعریض به نام«اسماء» می‌خوانند؛ گویی که «اسماء» یکی از نامهای مرا آشکار کرده است (جوینی، ۱۳۹۲: ۳۵۰/۲).

نقد و بررسی: شارحان کتاب فعل «أَضْحَتْ» را فعل تام به‌حساب آورده‌اند در حالی که فعل ناقصه است: «ینادوننی بلفظ «أسماء» شتماً لی بین قبائلها: أی قبائل المحبوبهٔ. ففیه استخدام. کأنّ أسماء، أی هذا اللفظ، أضحت أی صارت بعض أسمائی» (زمشخری: بی‌تا: ۳۹/۲).

ترجمهٔ پیشنهادی: در میان قبیله‌های معشوق، مرا برای ناسزاگویی، «اسماء» می‌خوانند؛ گویی «اسماء» یکی از نامهای من شده است.

۱۰-۳ تَجَـاوَزَتِ الْقُرْبَـی الْمَـوَدَّةُ بَیْنَنَـا وَ أَصْـبَحَ أَدْنَـی مَـا یَعُـدُّ الْمُنَاسِـبُ

دوستی میان ما از حد خویشاوندی گذشت و آنچه مناسب شمرده می‌شد (کلمهٔ دوستی) {برای بیان دوستی ما} نارساترین شد (جوینی، ۱۳۹۲: ۳۵۵/۲).

نقد و بررسی: شارحان در ترجمهٔ مصراع دوم کلماتی را اضافه کرده، و سبب پیچش و خطای معنای شعر شده‌اند. «ما» در این مصراع به «الْقُرْبَی» برمی‌گردد و توجه به همین نکته معنای مصراع دوم روشن می‌شود.

ترجمهٔ پیشنهادی مصراع دوم: و خویشاوندی که مناسب شمرده می‌شود در برابر دوستی ما کم‌ارزشترین شد.

۱۱-۳ وَ لَوْ تَعَانَقَ ذاتَ الـ[illegible]خَالِ مُخْتَلِسٌ تَرَاهُمَـا وَاحِـداً مِـنْ شِـدَّةِ الْبَـرَدِ

اگر با زیبارویی پنهانی هم‌آغوش شود آن دو را از شدت سرما یکی می‌بینی (جوینی، ۱۳۹۲: ۱۷۳/۳).

نقد و بررسی: مُخْتَلِسٌ: رباینده (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژه) کنایه از عاشق، فاعل جمله است.

ترجمهٔ پیشنهادی: اگر عاشقی با معشوقهٔ خود هم‌آغوش شود، آنان را از شدت سرما یکی می‌بینی.

۱۲-۳ اَلْقَـائِلِینَ إِذَا هُـمْ بِالْقَنَـا خَرَجُـوا مِنْ غَمرَةِ الْمَوْتِ فِی حَوْمَاتِهَا عُـودُوا

آن جنگجویان که هرگاه با سرنیزه از گرداب مرگ بیرون می‌آیند می‌گویند: به میان آن بازگردید (جوینی، ۱۳۹۲: ۱۸۰/۳).

نقد و بررسی: واژهٔ «القائلین» به معنای: گویندگان، مفعول به برای فعل محذوف «اَمدَحُ» است. شارحان کتاب به این نکته توجه نداشته و این واژه را «مبتدا» معنا کرده است. به همین سبب نحو جمله به‌هم‌ریخته و ترجمه، اشتباه شده است.

ترجمهٔ پیشنهادی: جنگجویانی را می‌ستایم که هرگاه از تنگنای میدان جنگ خارج شوند، می‌گویند: به وسط میدان جنگ برگردید.

٤. جستجوی کافی نکردن برای شرح متن

شارحان این کتاب در چند مورد جستجوی کافی نکرده، و عبارت «در فرهنگهای معتبر دیده نشد» را نوشته‌اند. در برخی از موارد نیز بدون شرح متن از کنار مشکلات آن گذشته‌اند.

١-٤ غَیْـری طَـوْعُ اللُّحَـاهُ غَیْـری یَسْـمَعُ لِلَّـائمینَ أَمْـرَا
مَعْصِـیَةُ اللَّـائمینَ فِیهَـا فَهْـیَ وَ کَلْتَاهُمَـا وَ تَمْـرَا

شارحان کتاب، بیت دوم را اصلاً ترجمه نکرده‌اند؛ بیتی که از قضا محل بحث است و شارحان دیگر تاریخ جهانگشا نیز در آن لغزیده‌اند؛ از جمله موسویان (جوینی، ١٣٨٨: ٢٧٠) و (خاتمی، ١٣٧٣: ٣٥٧).

کِلْتَاهُمَا وَ تَمْرَا به مثل معروف عرب اشاره می‌کند. اصل حکایت چنین است: روزی شخصی که بسیار گرسنه و تشنه بود، نزد فردی کریم رفت. آن شخص کریم مقابل خود شیر، خرما و گوشت شتر داشت. آن شخص نزدیک وی شد و به وی گفت مرا با این شیر و گوشت سیر کن. فرد بخشنده به وی گفت آری از هر دوی آنها به همراه خرما (میدانی، ١٣٦٦ :٩٦/٢). اصل عبارت به‌صورت «کلاهما- کلَیهما و تمرا» است و تقدیر آن چنین است: أطعَمُکَ کلَیهمَا و أزیدُکَ تَمراً. این مثل هنگامی استفاده می‌شود که کسی در میان دو امر مخیّر شود و هردوی آنها را انتخاب کند. البته بیت اول در این شعر، که از أبوبکر قهستانی است به این صورت است:

إنّ شَـبَاباً وَ إنّ خَمـرَا وَ إنّ لِـی فِیهِمَـا لَـأمرَا

(الباخرزی، ١٤١٤: ٧٨٧/٢)

ترجمهٔ پیشنهادی: پیروی از نکوهش گران، کار کسی جز من است که به فرمان آنها گوش می‌دهد. {من از ملامتگران پیروی نمی‌کنم.} گناه نکوهندگان در شرابخواری است. «نکوهشگران شرابخواری، مرتکب گناه می‌شوند» و من جوانی و میگساری را با هم می‌خواهم.

۲-٤ مواقع در اینجا {مواقع اقلام} به معنی لغزشها و خطاهاست و ظاهراً جوینی از یکی از معانی «وقع» یعنی افتادن و لغزیدن اسم مکان «موقع» و جمع آن «مواقع» ساخته است؛ گرچه این معنی در فرهنگها نیست (جوینی، ۱۳۹۲: ۱٤۹/۳).

نقد و بررسی: ازقضا این معنی از «مواقع» در چندین فرهنگ معتبر ثبت شده است: المَوْقع: موضع لکل واقِع و جمعه: مَوَاقِع (خلیل بن احمد، ۱٤۰۹: ۱۷۸/۲)؛ أزهری در تذهیب اللغة: المَوْقَع: موضع لکل واقِع و تقول: إن هذا الشیء لیقع من قلبی موقِعا (أزهری، ۱٤۲۱: ۲٦/۳).

۳-٤ حجاب ضباب منسدم: منسدم در اینجا به معنی پوشیده و پنهان است؛ گرچه در فرهنگهای عربی، باب انفعال از «سدم» دیده نشد (جوینی، ۱۳۹۲: ۱٥٦/۳).

نقد و بررسی: این واژه در اقرب الموارد (الخوری الشرتونی، ۱٤۰۳: ٥۰۸)؛ منتهی الأرب (صفی پوری، ۱۳۹٦: ۱٤۲٤/۲) و آنندراج، ذیل ریشهٔ «سدم» آمده است؛ اما شارحان کتاب جستجوی کاملی نکرده‌اند.

٤-٤ کل الصید فی جوف الفراء: شارحان تنها گفته‌اند: همهٔ شکارها در شکم گورخر است؛ ضرب‌المثلی است (جوینی، ۱۳۹۲: ۱۷۱/۳).

نقد و بررسی: علاوه بر این اینکه شارحان در شرح خود، «ال» واژهٔ «الصید» را حذف کرده‌اند، باید گفت این عبارت مثل آورده می‌شود برای کسی که نیازمندیهای بسیار دارد و یکی از آنها که بزرگتر است برآورده شود و در آن هنگام این مثال برایش گفته می‌شود یا هنگامی گفته شود که شخص به از دست رفتن بقیهٔ نیازمندیهای خویش بی‌اعتنا است (الخوری الشرتونی، ۱٤۰۳: ۹۰۹)؛ (شمس الدین آملی، ۱۳۸۱: ۲۲۳/۱)؛ (عسکری، ۱٤۲۰: ۱٦۲/۲).

۵. اصرار بر ترجیح نسخهٔ «p» (نسخهٔ پاریس)

در مقدمهٔ چاپ تاریخ جهانگشای جوینی به کوشش حبیب‌الله عباسی و ایرج مهرکی آمده است: نسخهٔ (p) اساس چاپ حاضر و قدیمترین نسخهٔ خطی تاریخ جهانگشای است که در کتابخانهٔ ملی پاریس نگهداری شده و میکروفیلم آن در اختیار ما است. کتابت این نسخه در سال ٦۸۹ یعنی سی‌ویک سال پس از تألیف کتاب و هشت سال پس از مرگ مؤلف است (جوینی، ۱۳۹٤: ۱/ شصت‌ویک). این در حالی است که چاپ علامه قزوینی بر اساس نسخهٔ (A) است که البته پس از مقابله با هفت نسخهٔ دیگر تصحیح شده است. عباسی و مهرکی در معرفی نسخهٔ (A) گفته‌اند: این نسخه در حل مشکلات جهانگشای بسیار راهگشا بود و بسیاری از مشکلات متن به یاری آن حل شد. شعرها و عبارات عربی در این نسخه دقیقتر از

سایر نسخ است (همان: ۱/ شصت‌وسه).

حال پرسش اینجاست هنگامی‌که نسخهٔ علامه قزوینی مشکلات نسخهٔ (P) را حل کرده و در بخش عربی کاملتر و دقیقتر است، مصححان کتاب چه اصراری به پذیرش واو به واو نسخهٔ (P) داشته‌اند بویژه اینکه چند مورد تفاوت میان این دو نسخه است که ترجیح نسخهٔ (P) اشکالات اساسی را به تصحیح و شرح متن وارد ساخته است:

۱-۵ *فَرِفقاً* بأرْض لَمْ یُدَسْ فی عِرَاصِهَا سِوَی خَدِّ خَوْدٍ أوْ تَرَائِبُ أغْیَدِ

به نرمی (گام بردار) در زمینی که جز گونه‌های زنان جوان و سینه‌های زنان نازک‌اندام در آن به خاک سپرده نشده است (جوینی، ۱۳۹٤: ۳۵۲/۱).

نقد و بررسی: ترجیح نسخهٔ (P) سبب شده است که مصححان در تصحیح این بیت و ترجمهٔ آن به تکلف بیفتند. معلوم نیست که شارحان «گام بردار» را از چه سیاقی حدس زده‌اند در حالی که علامه قزوینی به‌جای «فَرِفقا»؛ «فَرُضنا» {از ریشهٔ راضَ یروضُ: ریاضت و سختی کشیدیم} ثبت کرده است؛ ثبتی کاملاً منطقی که هم نسخهٔ اساس آن را تأیید می‌کند و هم ترجمهٔ واژه سختی و محنت کشیدیم در سرزمینی که...

۲-۵ فَأعَادُوا مَرْعَی النَّسِیبِ خَصِیباً وَ رِیَاضَ *التَّشبِیبِ* خُضْرَ النَّبَاتِ

نقد و بررسی: بازهم اصرار بر ترجیح نسخهٔ (P) سبب شده است تا با ثبت «التَّشبیب» وزن شعر به هم بریزد (جوینی، ۱۳۹٤: ۱٤۳/۱). در ترجمه نیز این واژه را (جوانی) معنا کرده‌اند که در فرهنگهای معتبر چنین معنایی برای این واژه نیست. علامه قزوینی به جای این واژه، «النَشیب» ثبت کرده است؛ ثبتی کاملاً درست و منطقی که هم وزن به هم نمی‌ریزد و هم معنای آن با توجه به سیاق کلمات درست است و هم جناس خط میان (النَّسیب) و (النَشیب) این ثبت را تقویت می‌کند.

ترجمهٔ پیشنهادی: پس خرمی را در چراگاه پیری و گیاهان سرسبز را در بوستان سراشیبی تکرار کردند.

۳-۵ فی فِتْیَةٍ مِنْ کُمَاةِ التُّرْکِ مَا تَرَکَتْ لِلرَّعْدِ *لَبَّاتُهُمْ* صَوْتاً وَ لَا صِیتَا

در میان گروهی از شجاعان ترک که حمله‌های آنها برای رعد آواز و آوازه‌ای نگذاشت (جوینی، ۱۳۹٤: ۲۹۹/۱).

برای «لَبَّاتُ» در فرهنگهای معتبر این معانی آمده است: «مفردش: لَبَّة، جای بستن گردنبند در قسمت جلو گلو و بالای سینه. زن مهربان و خوش‌معاشرت با شوهر خود؛ گلوگاه» (إبن‌فارس،

١٤٠٤: ٢٠٠/٥). با این تفاصیل، معنای بیت چنین خواهد شد: در میان گروهی از شجاعان ترک که صدای گردنبندهای آنها برای رعد آواز و آوازه‌ای نگذاشت!!

واضح است که این واژه به بیت هیچ ارتباطی ندارد. مصححان کتاب با مراجعه‌ای کوتاه به دیوان أبواسحاق الغزّی براحتی می‌توانستند ایراد ضبط نسخهٔ (p) را متوجه شوند؛ نکته‌ای که علامه قزوینی در تصحیح خود کاملاً متوجه آن بوده و به‌درستی آن را «کَبَّاتُهُمْ: حمله‌ها» ضبط کرده است. نکتهٔ جالب‌توجه این است که مصححان کتاب، «لَبَّاتُ» را ترجیح داده‌اند؛ اما در ترجمهٔ بیت، معنای «کَبَّاتُهُمْ» را آورده‌اند!

٦. ذکر نکردن نام گویندگان اشعار

به جرأت می‌توان گفت که شارحان کتاب در این بخش، تنها به ذکر شاعران مشهور عرب و ابیاتی پرداخته‌اند که نام شعرایشان در برخی کتابها آمده و تعداد قابل‌توجهی از ابیات عربی، بدون ذکر نام گویندهٔ شعر، رها شده است:

١-٦ إذَا خَاضَ بَحْراً لَمْ يُبَقِّ صُدُورُهُ ... لأَعْجَازِه فِي الْبَحْرِ نُغْبَةَ شَارِبِ
وَ إنْ رَامَ بَرّاً لَمْ يَدَعْ سَرَعَانُهُ ... لِسَاقَتِه فِي الْبَرِّ مَوْقِفَ رَاكِبِ
(الطغرائی، ١٤٠٦: ٥١)

٢-٦ يَقُودُ الْخَمِيسَ الْمَجْرَ غُصَّ بِهِ الفَلَا ... وَ أَصْبَحَ هَامَ الْأُكْمِ وَ هْوَ مُشَدَّخُ
(همان: ١١٩)

٣-٦ نَسَجَ الرَّبِيعُ لِرَبْعِهَا دِيبَاجَةً ... مِنْ جَوْهَرِ الأَنْوَارِ بِالْأَنْدَاءِ
بَكَتِ السَّمَاءُ بِهَا رَذَاذَ دُمُوعِهَا ... فَغَدَتْ تَبَسَّمُ عَنْ نُجُومِ سَمَاءِ
فِي حُلَّةٍ خَضْرَاءَ نَمْنَمَ وَشْيَهَا ... حَوْكُ الرَّبِيعِ بِحُلَّةٍ صَفْرَاءِ
(البحتری، بی‌تا: ٦)

٤-٦ خَلَتِ الدِّيَارُ فَسُدْتُ غَيْرَ مُسَوَّدٍ ... وَ مِنَ الشَّقَاءِ تَفَرُّدِي بِالسُّودَدِ
(از حَارِثَةَ البَدر الغَدَانی؛ الإصفهانی، ١٤١٥: ٥٠٧/٨)

٥-٦ بَلَدٌ أَقَمْتَ بِهِ وَ ذِكْرُكَ سَائِرٌ ... يَشْنَأُ الْمَقِيلَ وَ يَكْرَهُ التَّعْرِيسَا
(المتنبی،٢٠١٢: ٦٨٦)

٦-٦ يَفُلُّهُمُ بِالرُّعْبِ قَبْلَ طِرَادِهِمْ ... وَ يَهْزِمُهُمْ بِالْكُتْبِ دُونَ الْكَتَائِبِ
(الطغرائی،١٤٠٦: ٥١)

٧-٦ لَهُ هِمَمٌ لَا مُنْتَهَى لِكِبَارِهَا ... وَ هِمَّتُهُ الصُّغْرَى أَجَلُّ مِنَ الدَّهْرِ
(از بکر بن النّطّاح؛ المبرد، ١٤٠٩: ١١٦/٢)

٨-٦ إِذَا رَقَــصَ الْحُبَــابُ بِحَافَتَيْهَــا رَأَيْــتَ الــدُّرَّ فــى حُمْــرِ الْحقَــاق
(إبن معتز، بی‌تا: ٣٤٦)

٩-٦ فَبِئْسَ الْبَدِيلُ الشَّأْمُ مِنْكُمْ وَ أَهْلُهُ عَلَــى أَنَّهُــمْ قَــوْمِى وَ بَيْــنَهُمْ رَبْعــى
(ابوالعلاء المعرى، ١٣٧٦ : ٢٣٧)

١٠-٦ عَلَيْک بهَذَا السَّيْف فَاقْض دُيُونَهُ فَللسَّيْف حَــقٌّ عنْــدَ كَفِّــکَ وَاجِــبُ
أبوبَكر الخوارزمى، ١٤١٨: ٣١٦)

١١-٦ إِنِّى أَنَا الْأَسَدُ الْهَصُورُ لَدَى الْوَغَى خيســى الْقَنَــا وَ مَخَــالبى أَسْــيَافى
وَ الــدَّهْرُ عَبْــدِى وَ السَّــمَاحَةُ خَــادِمِى وَ الْــأَرْضُ دَارِى وَ الْــوَرَى أَضْــيَافى
(از ابوالعباس ركن الدوله؛ الثّعالبى، ١٤٠٣: ١١١/٥)

١٢-٦ إِذَا أَرَادَ اللّــهُ أَمْــراً بِــامْرِىء وَ كَــانَ ذَا رَأْى وَ عَقْــلٍ وَ بَصَــرْ
وَ حِيلَــةٍ يَعْمَلُهَــا فــى كُــلِّ مَــا يَــأْتى بِــه مَكْــرُوهُ أَسْــبَابِ الْقَــدَرْ
أَعْــرَاهُ بِالْجَهْــلِ وَ أَعْمَــى عَيْنَــهُ وَ سَــلَّهُ مَــنْ رَأْيِــه سَــلَّ الشَّــعَرْ
حَتَّــى إِذَا أَنْفَــذَ فِيــه حُكْمَــهُ رَدَّ إِلَيْــه عَقْلَــهُ لِيُعْتَبَــرْ
(از ابوجعفر محمدبن عبدالله بن اسمعيل الميكالى؛ الثّعالبى، ١٤٠٣: ٤٨٣/٤)

١٣-٦ وَ رُبَّــةَ أَكْلَــةٍ مَنَعَــتْ أَخَاهَــا بِلَــذَّةِ سَــاعَةٍ أَكَلَــاتِ دَهْــرِ
(إبراهيم بن هرمة، ١٣٨٩: ١٢٨)

١٤-٦ فَــأَبُوا بِالرِّمَــاحِ مُكَسَّــرَاتٍ وَ أَبْنَــا بِالسُّــيُوفِ قَــدِ انْحَنَيْنَــا
(از عبدالشّارق الجُهَنى؛ أبوالعلاء المعرى، ١٤١١: ٣٠٨)

١٥-٦ أَلسَّيْفُ أَصْدَقُ أَنْبَاءً مِنَ الْكُتُبِ فــى حَــدِّهِ الْحَــدُّ بَــيْنَ الْجِــدِّ وَ اللَّعِــبِ
بِــيضُ الصَّــفَائِحِ لَــا سُــودُ الصَّــحَائِفِ مُتُــونِهِنَّ جَلَــاءُ الشَّــکِّ وَ الرِّيَــبِ
(أبوتمام، ١٤١٤: ٣٢/١)

١٦-٦ إِذَا كَــانَ الْغُــرَابُ دَلِيــلَ قَــوْمٍ فَنَــاوُوسُ الْمَجُــوسِ لَهُــمْ مَصِــيرُ
(از أبوالشيص الخزاعى؛ الثعالبى، ٢٠٠٣: ٢٢٠)

١٧-٦ أَيُّهَــا الْمُــنْكِحُ الثُّرَيَّــا سُــهَيْلاً عَمْــرَکَ اللهُ كَيْــفَ يَلْتَقِيــانِ
هِــىَ شَــامِيَّةٌ إِذَا مَــا اسْــتَقَلَّتْ وَ سُــهَيْلٌ إِذَا اسْــتَقَلَّ يَمَــانِ
(عمر بن أبى رَبيعَه، ١٤١٦: ٣٩٧)

١٨-٦ وَمَــا ابْتَغِــى إِلَّــا الْكَرَامَــةَ إِنَّهَــا سَــجِيَّةُ نَفْــسٍ حُــرَّةٍ مُلِئَــتْ كِبْــرَا
(الطغرائى، ١٤٠٦: ١٥١)

١٩-٦ عَلَىَّ طِلَابُ الْمَجْدِ مِنْ مُسْتَقَرِّهِ وَ لَا ذَنْبَ لِى إِنْ حَارَدَتْنى الْمَطَالِبُ
(أبوفراس الحمدانى، ١٤١٤: ٤١)

٢٠-٦ الْحِجْلُ لِلرِّجْلِ وَ التَّاجُ الْمُنِيفُ لِمَا فَوْقَ الْحِجَاجِ وَ عِقْدُ الدُّرِّ لِلْعُنُقِ
(أبوالعلاء المعری، ١٣٧٦: ١١٨)

٢١-٦ وَ مَنْ يَفْتَقِرْ مِنَّا يَعِشْ بِحُسَامِهِ وَ مَنْ يَفْتَقِرْ مِنْ سَائِرِ النَّاسِ يَسْأَلِ
وَ إِنَّا لَنَلْهُو بِالسُّيُوفِ كَمَا لَهَتْ فَتَاةٌ بِعِقْدٍ أَوْ سِخَابِ قَرَنْفُلِ
(از بکر بن النطاح، الإصفهانی، ١٤١٥: ٧٥/١٩)

٢٢-٦ تَجَاوَزَتِ الْقُرْبَى الْمَوَدَّةُ بَيْنَنَا وَ أَصْبَحَ أَدْنَى مَا يَعُدُّ الْمُنَاسِبُ
(أبو فراس الحمدانی، ١٤١٤: ٤٢)

٦-٢٣ لَا يَلِيقُ الْغِنَى بِوَجْهِ أَبِي يَعـ ـلِي وَ لَا نُورُ بَهْجَةِ الْإِسْلَامِ
(از العَطَوی؛ المَرزبانی، ١٤٢٥: ٤٤٠)

٢٤-٦ إِنَّ الْوَزِيرَ هُوَ الَّذِي يُمْسِي وَزِيراً عِنْدَ عَزْلِهِ
إِنْ غَابَ سُلْطَانُ الْوِلَايَةِ عَادَ فِي سُلْطَانِ فَضْلِهْ
(از عبیدالله بن طاهر؛ إبن خلکان، ١٣٩٨: ١٢١/٣)

٢٥-٦ تَلَقَّاهُ بِوَجْهٍ مُكْفَهِرٍّ كَأَنَّ عَلَيْهِ أَرْزَاقَ الْعِبَادِ
(یزید بن مفرغ الحمیری، ١٤٠٢: ١١٧)

٢٦-٦ قَدْ يَبْعُدُ الشَّيءُ مِنْ شَيءٍ يُشَابِهُهُ إِنَّ السَّمَاءَ نَظِيرُ الْمَاءِ فِي الزَّرَقِ
(از ابوالعلاء المعری؛ إبن فورجه، ١٩٨٧: ٢٩)

٢٧-٦ إِيَّاكَ وَ الأَمْرَ الَّذِي إِنْ تَوَسَّعَتْ مَوَارِدُهُ ضَاقَتْ عَلَيْكَ المَصَادِرُ
(مضرس بن ربعی؛ إبن أنباری، ١٤٢٤: ٦٩)

٢٨-٦ جِنٌّ عَلَى جِنٍّ وَ إِنْ كَانُوا بَشَرْ كَأَنَّهُمْ خِيطُوا عَلَيْهَا بِالْإِبَرْ
(از راجز؛ جرفادقانی، ١٣٤٠: ٥٣٥)

٢٩-٦ فَإِنْ فُرْصَةٌ أَمْكَنَتْ فِي الْعَدُوِّ فَلَا تَبْدَ فِعْلَكَ إِلَّا بِهَا
(ابن المعتز، بی‌تا: ٣١)

٣٠-٦ وَ أَدِّ زَكَاةَ الْجَاهِ وَ اعْلَمْ بِأَنَّهَا كَمِثْلِ زَكَاةِ الْمَالِ تَمَّ نِصَابُهَا
(الشافعی، بی‌تا: ١٦)

٣١-٦ مَنْ لَمْ يُؤَدِّبْهُ وَالِدَاهُ أَدَّبَهُ اللَّيْلُ وَ النَّهَارُ

این بیت در اللطائف و الظرائف (الثّعالبی، بی‌تا: ١٩) و در تحسین و تقبیح ثعالبی (الثّعالبی، ١٣٨٥: ١٣) به کلثوم بن عمرو التغلبی (العتابی) و در ربیع الأبرار و نصوص الأخبار (الزمخشری، ١٤١٢: ٣٥٣/٥) به أبومحلم نسبت داده شده است.

٣٢-٦ أَصْبَحْتُ لَا أَرْجُو وَ لَا أَتَّقِي غَيْرَ إِلَهِي وَ لَهُ الفَضْلُ

جَـــدِّی نَبِیّـــی وَ إِمَـــامِی أَبِـــی وَ قَـــوْلِی التَّوْحِیـــدُ وَ العَـــدْلُ
(الشریف الرضی، ١٤١٥: ٢٣٨/٢)

نتیجه‌گیری

در این نوشتار، اشکالات تصحیح و شرح حبیب‌الله عباسی و ایرج مهرکی از تاریخ جهانگشای جوینی به پنج بخش تقسیم، و پس از نقد و بررسی اشکالاتشان، نظر پیشنهادی ارائه شده است. این خطاها به این قرار است: ١. اشکال در تعلیقات بخش فارسی: شارحان برای رهایی از خطاهای یادشده باید به فرهنگهای معتبر فارسی، شروح پیشین تاریخ جهانگشای جوینی و بخش فارسی مقالات متعددی مراجعه می‌کردند که در این زمینه چاپ شده است. ٢. اشکالات ترجمهٔ اشعار عربی: این بخش به دو دستهٔ واژگانی و صرفی – نحوی تقسیم می‌شود. در بخش اشکالات واژگانی، مراجعه به فرهنگهای معتبر عربی و دیوان اشعار عرب بدرستی ترجمهٔ اشعار عربی کمک شایانی می‌کرد. در بخش اشکالات صرفی و نحوی نیز شارحان باید به کتابهای معتبر صرف و نحو عربی، دیوان شاعران عرب و هم‌چنین مقالات یاد شده مراجعه می‌کردند تا در ترجمهٔ اشعار عربی به خطا نروند. ٣. جستجوی کافی نکردن برای شرح متن: شارحان در این زمینه نیز باید به فرهنگهای فارسی و عربی و کتابهاب مرجع مراجعه می‌کردند تا شرحشان کاملتر باشد. ٤. ترجیح نسخهٔ پاریس بر نسخه‌های دیگر؛ بهتر بود مصححان به جای پذیرش بی‌چون‌وچرای این نسخه، تصحیح انتقادی از تاریخ جهانگشا ارائه می‌کردند تا دچار این آشفتگی در ترجمهٔ برخی اشعار نگردند. ٥. ذکر نکردن نام گویندگان اشعار: شارحان برای این منظور باید به آثار ادب عربی و دیوانهای شاعران عرب مراجعه می‌کردند تا دوگانگی در کارشان نباشد؛ به گونه‌ای که گویندهٔ برخی از اشعار مشهور، مشخص شده و تعداد قابل‌توجهی از ابیات بدون ذکر گوینده، رها شده است. مجموع این عوامل سبب شده است که تصحیح و تعلیقات کتاب تاریخ جهانگشای جوینی از حبیب‌الله عباسی و ایرج مهرکی با اشکال روبه‌رو شده است. امید است که مصححان محترم در چاپهای بعدی این کاستیها را تصحیح کنند.

فهرست منابع

إبراهیم بن هَرمَهٔ؛(١٣٨٩) ***دیوان***، تحقیق: محمد جبار المعیبد، النجف الأشرف: مطبعهٔ الآداب.

إبن أنباری، محمد بن قاسم؛(١٤٢٤) ***الزاهر فی معانی کلمات الناس***، تحقیق: یحیی مراد، بیروت:

دارالکتب العلمیة.
ابن سیده، علی بن اسماعیل؛(١٤٢١) ***المحکم و المحیط الأعظم***، مصحح: عبدالحمید هنداوی، بیروت: دارالکتب العلمیة.
إبن خَلّکان؛(١٣٩٨) ***وفیات الأعیان و أنباء أبناء أهل الزمان***، تحقیق: إحسان عباس، بیروت: دار صادر.
ابن درید، محمد بن حسن؛(١٩٨٨) ***جمهرة اللغة***، بیروت: دارالعلم للملایین.
إبن فارس، احمد بن فارس؛(١٤٠٤) ***معجم مقاییس اللغة***، مصحح: عبدالسلام محمد هارون، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
ابن فورجه، محمد بن حمد؛(١٩٨٧) ***الفتح علی أبی الفتح***، محقق: عبدالکریم دجیلی، بغداد: وزارة الثقافة و الأعلام، دارالشؤون الثقافیة العامة آفاق عربیة.
إبنُ المُعتَزّ؛(بی‌تا) ***دیوان***، بیروت: دار صادر، بی‌تا.
أَبویَکر الخوارزمی؛(١٤١٨) ***دیوان***، تحقیق: حامد صدقی، تهران: میراث مکتوب.
أبوتَمّام (حبیب بن اوسِ طائی) ؛(١٤١٤) ***دیوان***، شرح الخطیب التبریزی، بیروت: دارالکتاب العربی.
أبوالعَلاء المَعَرِّی (أحمد بن عبدالله بن سلیمان القضاعی التنوخی) ؛(١٣٧٦) ***سقط الزند***، بیروت: دار بیروت.
_____؛ (١٤١١) ***شرح دیوان الحماسة لأبی تمّام***، بیروت: دارالغرب الإسلامی، ١٤١١.
أبوفِراس الحَمدَانی (أبوالعلاء حارث بن سعید) ؛(١٤١٤) ***دیوان***، شرح خلیل الدویهی، بیروت: دارالکتاب العربی.
أبونُواس (حسن بن هانی حَکَمی أهوازی)؛ (بی‌تا) ***دیوان***، بیروت: دار صادر.
ازهری، محمد بن احمد؛ (١٤٢١) ***تهذیب اللغة***، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
الإصفهانی، أبو الفرج علی بن حسین؛ (١٤١٥) ***کتاب الأغانی***، تحقیق: إحسان عباس و إبراهیم السعافین و بکر عباس، بیروت: دار صادر.
انزابی‌نژاد، رضا؛ (١٣٧٦) «نقدی بر کتاب شرح مشکلات تاریخ جهانگشا»، ***آینه پژوهش***، شمارهٔ ٨، ص ١٥٨– ١٥٠.
باخَرزی، علی بن حسن؛ (١٤١٤) ***دمیة القصر و عصرة أهل العصر***، تحقیق: محمد تونجی، بیروت: دارالجیل.
البُحتُری؛ (بی‌تا) ***دیوان***، شرحه و التعلیق علیه: حسن کامل الصیرفی، القاهرة: دارالمعارف.
بستانی، فؤاد افرام؛ () ***فرهنگ ابجدی***، تهران: اسلامی.
بهار، محمدتقی؛ (١٣٥٥) ***سبک‌شناسی***، تهران: زوار.

ثعالبی (أبومنصور عبدالملک بن محمد) ؛ (١٤٠٣) ***یتیمة الدهر فی محاسن اهل العصر***، شرح و تحقیق: مفید محمد قمیحه، بیروت: دارالکتب العلمیه.

_____؛ (بی‌تا) ***اللطائف و الظرائف***، بیروت: دارالمناهل.

_____؛ (١٣٨٥) ***تحسین و تقبیح ثعالبی***، مصحح: عارف احمد زغول، تهران: میراث مکتوب.

_____؛ (٢٠٠٣) ***التمثیل و المحاضرة***، تحقیق: قصی حسین، بیروت: دار و مکتبة الهلال.

جرفادقانی (گلپایگانی) ؛ (١٣٤٠) أبو الشرف ناصح. ***ترجمه تاریخ یمینی***، به اهتمام جعفر شعار، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

جوهری، اسماعیل بن حماد؛ (١٣٧٦) ***الصحاح: تاج اللغة و صحاح العربیة***، مصحح: احمد عبد الغفور عطار، بیروت: دارالعلم للملایین.

جوینی، عطا ملک؛ (١٣٨٧) ***تاریخ جهانگشای جوینی***، تصحیح محمد قزوینی، تهران: هرمس.

_____؛ (١٣٩٢-١٣٩٤) ***تاریخ جهانگشای جوینی***، تصحیح و تعلیقات حبیب‌الله عباسی و ایرج مهرکی، چ چهارم، تهران: زوار.

_____؛ (١٣٨٨) ***تاریخ جهانگشای جوینی***، شرح و تعلیقات: سید شاهرخ موسویان، تهران: دستان.

خاتمی، احمد؛ (١٣٧٣) ***شرح مشکلات تاریخ جهانگشای جوینی***، تهران: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی پایا.

الخوری الشرتونی، سعید؛ (١٤٠٣) ***أقرب الموارد فی فصح العربیة و الشوارد***، قم: منشورات مکتبة آیة الله العظمی المرعشی النجفی.

دشتی، سیدمحمد؛ (١٣٧٧) «نقدی بر شرح مشکلات تاریخ جهانگشای جوینی»، ***کیهان فرهنگی***، ش ١٤٤، ص ٣٣- ٣١.

دهخدا، علی اکبر؛ (١٣٧٧) ***لغت‌نامه دهخدا***، زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی، تهران: دانشگاه تهران.

ذکاوتی قراگوزلو، علیرضا؛ (١٣٧٤) «شرح مشکلات تاریخ جهانگشای جوینی»، ***نشر دانش***، ش ١٥، ٤٠- ٩.

راشد محصل، محمدرضا؛ (١٣٧٣) «اشاره‌ای توضیحی به دو تمثیل در مقدمه تاریخ جهانگشا»، ***مجلهٔ زبان و ادبیات دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد (دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد)***، دورهٔ ٢٧، ش ١.

الزمخشری، محمود بن عمر؛ (١٤١٢) ***بیع الأبرار و نصوص الأخبار***، محقق: عبدالامیر مهنا، بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.

الشَّافعی؛ (بی‌تا) ***دیوان***، تحقیق: محمد إبراهیم سلیم، القاهرة: مکتبة إبن سینا.
الشَّریف الرَّضیّ، محمد بن حسین؛ (١٤١٥) ***دیوان***، تحقیق: یوسف شکری فرحات، بیروت: دارالجیل.
شعار، جعفر؛ (١٣٧٠) «تاریخ جهانگشای جوینی: اشاره‌ای به ارزش ادبی، تاریخی و اجتماعی آن»، ***یکی قطره باران: جشن نامه استاد عباس زریاب خوئی***، به کوشش احمد تفضّلی، تهران.
شکیب، محمود؛ (١٣٧٣) «نقد کتاب شرح مشکلات تاریخ جهانگشای جوینی»، ***آشنا***، دورهٔ ٤، ش ٢٠، ص ٥٦- ٥٢.
شمس‌الدین آملی، محمد بن محمود؛ (١٣٨١) نفائس ***الفنون فی عرائس العیون***. مصحح: أبوالحسن شعرانی و ابراهیم میانجی، تهران: اسلامیه.
صاحب، اسماعیل بن عباد؛ (١٤١٤) ***المحیط فی اللغة***، مصحح: محمد حسن آل یاسین، بیروت: عالم الکتب.
صفا، ذبیح الله؛ (١٣٦٩) ***تاریخ ادبیات در ایران***، تهران: فردوس.
صفی پوری، عبدالرحیم بن عبدالکریم؛ (١٣٩٦) ***منتهی الأرب فی لغات العرب***، مقدمه، تعلیقات و فهارس: علیرضا حاجیان نژاد، تهران: سخن.
الطُّغرَائی؛ (١٤٠٦) ***دیوان***، تحقیق: علی جواد الطاهر و یحیی الجبوری، دوحة: دارالکتب القطریة.
عسکری، حسن بن عبدالله؛ (١٤٢٠) ***جمهرة الأمثال***، محقق: عبدالمجید قطامش و محمد أبوالفضل ابراهیم، بیروت: دارالجیل.
عمر بن أبی رَبیعَة؛ (١٤١٦) ***دیوان***، تحقیق: فایز محمد، بیروت: دارالکتاب العربی.
فراهیدی، خلیل بن احمد؛ (١٤٠٩) ***کتاب العین***، قم: هجرت.
قرشی، علی اکبر؛ (١٣٧١) قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
المبرّد، محمد بن یزید؛ (١٤١٧) ***الکامل فی اللغة و الآداب***، تحقیق: محمد أبوالفضل إبراهیم، القاهرة: دارالفکر العربی.
المُتَنَبِّی (أبو الطَّیِّب أحمد بن حسین جُعفی کندی کوفی) ؛ (٢٠١٢) ***دیوان***، شرح عبدالرحمن البرقوقی، القاهرة: مؤسسة هنداوی للتعلیم و الثقافة.
المَرزبانی، محمد بن عمران؛ (١٤٢٥) ***معجم الشعراء***، تحقیق: فاروق أسلیم، بیروت: دار صادر.
معلوف، لویس؛ (١٣٨٧) ***فرهنگ بزرگ جامع نوین ترجمهٔ المنجد***، مترجم: احمد سیاح، تهران: اسلام.
میدانی، احمد بن محمد؛ (١٣٦٦) ***مجمع الأمثال***، مشهد: آستانة الرضویة المقدسة، معاونیة الثقافیة.
النّابِغَة الجَعدی (أبو لیلی قیس بن عبدالله) ؛ (١٩٩٨) ***دیوان***، تحقیق: واضح الصمد، بیروت: دار صادر.

نفیسی، علی اکبر؛ (۱۳۵۵) ***فرهنگ نفیسی***. تهران: کتابفروشی خیام.
یزید بن مُفَرِّغ؛ (۱٤۰۲) ***دیوان***، تحقیق: عبدالقدوس أبوصالح، بیروت: مؤسسهٔ الرسالهٔ.